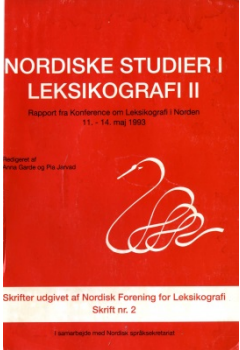

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Översättarhjälp i en ordbok	
Forfatter:	Nina Martola	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 2, 1993, s. 185-192 Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, 11.-14. maj 1993	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Översättarhjälp i en ordbok

Nina Martola

1. Inledning

Finska språket skiljer sig strukturellt mycket starkt från svenskan. Det hör till den finsk-ugriska språkfamiljen som inte ens är besläktad med de indo-europeiska språken. Finskan är ett syntetiskt språk och använder sig av ordbildning i många fall där svenskan utnyttjar syntax.

Det här har en påtaglig praktisk konsekvens för lexikografen som arbetar med en ordbok från finska till svenska. Han saknar helt enkelt ord, svenska ord. Det traditionella sättet att lösa det problemet brukar vara att använda sig av nakna exempel, och den möjligheten utnyttjar också vi, men det finns vissa frekventa ordtyper som i regel kräver långa exempel för att både svenskan och finskan skall bli naturlig och som representerar en problematik som snarare kan sägas vara översättningsteknisk än lexikografisk. Sådana fall planerar vi att behandla i samlande översättningsmodeller i stället för att mer eller mindre otillfredsställande försöka åskådliggöra samma problematik under vart och ett uppslagsord särskilt.

Det finns också ett annat skäl till att vi stannat för den här lösningen. Med tanke på hur mycket som översätts i Finland är inställningen till översättningsarbetet på sina håll tämligen oprofessionell och man träffar tyvärr på en hel del undermåliga översättningar. Till undermåligheten bidrar i hög grad brott mot vissa grundläggande regler för svensk satskonstruktion. Hurdana brott det rör sig om kommer att framgå i det följande.

2. Syntaktisk översättarhjälp

I denna artikel skall jag presentera fyra olika ordtyper som vi har tänkt oss att behandla i modellartiklar. De tre första typerna är alla substantiveringar, den fjärde är kausativa verb.

2.1. Verbalsubstantiv

För att åskådliggöra problematiken kring verbalsubstantiven börjar jag med ett autentiskt exempel, hämtat ur en bok om Högholmens Zoo i Helsingfors. (Upplagan drogs in på grund av den dåliga översättningen och gavs sedan ut i omarbetat skick.)

Ex. Snöleopardernas framgångsrika fostrande har gett Högholmen internationellt rykte.

Nina Martola

För att analysera satsen strukturellt byter vi ut *fostrande* till det i sammanhanget korrekta *uppfödning* och får då ett typiskt exempel på det som i Finland brukar kallas "översättningska":

Ex. Snöleopardenas framgångsrika uppfödning har gett Högholmen internationellt rykte.

För en person vars svenska språkkänsla är intakt verkar en sådan sats ytterst märklig, men om man så att säga kontrollerar frasen mot finskans syntaktiska regler är den inte anmärkningsvärd på något vis.

Om man löser upp nominalfrasen till en sats som representerar tankeinnehållet (TI) i den ser man vari felet består.

Ex. leopardien kasvatus

TI: leopardeja kasvatetaan 'leoparder föds upp'

TI "någon föder upp leoparder"

leopardernas uppfödning

TI "leoparderna föder upp något"

Felkällan är alltså att reglerna för användningen av genitiv är olika i finska och svenska. På finska kan genitiv användas för att uttrycka en mängd olika relationer. Noteras kan också att *leopardeja* är objekt i den finska satsen *leopardeja kasvatetaan* (Ikola 1986: 149 ff), inte subjekt som i motsvarande svenska passivsats.

I svenskan är genitiven i nominalfraser av den här typen i regel subjektiv, d.v.s. ordet i genitiv blir subjekt om nominalfrasen löses upp till en aktiv sats som representerar tankeinnehållet. (Reuter 1993: 21ff).

Ex. professorns föreläsning

TI "professorn föreläser"

Objektiv genitiv kan förekomma, men är inte särskilt vanligt. Vissa verbalsubstantiv, som t.ex. *uppläggnings*, kan ta antingen subjektiv eller objektiv genitiv.

Ex. föreläsningens uppläggnings

TI "någon lägger upp föreläsningen"

föredragshållarens uppläggnings

TI "föredragshållaren lägger upp något"

Eftersom *uppfödning* i leopardexemplet inte medger objektiv genitiv — leoparder kan inte syssla med uppfödning — blir exemplet konstigt för svenska öron.

Genitiv kan på finska som sagt användas för att uttrycka en mängd olika relationer, och förmodligen är det det som gör att finskan också tillåter flera genitivbestämningar efter varandra:

- Ex. eläintarhan leopardien kasvatus
- *djurparkens leoparders uppfödning
djurparkens uppfödning av leoparder
- Helsingin eläintarhan leopardien kasvatus
- *Helsingfors' djurparks leoparders uppfödning
Helsingfors djurparks leoparduppfödning
- Helsingin eläintarhan leopardien kasvatuksen onnistuminen
- *Helsingfors' djurparks leoparders uppfödningens framgångsrikhet
"att Helsingfors djurpark så framgångsrikt föder upp leoparder"

Finskan kan bilda verbalsubstantiv till nästan vilket verb som helst. Verbalsubstantivet får bilda kärnan i en nominalfras som i sin tur kan fungera som satsdel och få bestämningar. Språket förfogar därmed över ett effektivt medel till komprimering och invävning. Följande exempel är en typisk tidningsrubrik, hämtad ur Helsingin Sanomat 10 maj 1993:

- Ex. Iijoen pinnan nousu hidastui
- *Ijo älvs ytas stigning förlångsammades

Svenskan har i stället möjlighet att låta bisatser och infinitiv få satsdelsfunktion på ett sätt som finskan saknar. Finskans infinitiver kan visserligen också utgöra satsdelar, men de är substantiviska till sin karaktär (Ikola 1986: 60 ff.) och satskonstruktionen blir därför en annan. I exemplet ovan kunde man tänka sig att byta ut *nousu* mot infinitivformen *nouseminen*.

Den finska genitivbestämningen blir lätt mångtydig, medan svenskan med hjälp av sina prepositioner kan uttrycka exakta relationer mellan orden.

Många gånger väljer svenskan ett helt annat sätt att se på saken. Rubriken om Ijo älv kunde tänkas lyda *Ijo älv stiger långsammare* i en svensk tidning.

Den som är bunden av den finska förlagan glömmar svenskans möjligheter och det är dem vi vill försöka lyfta fram med hjälp av våra syntaktiska modeller.

Vi skall se på ett annat verbalsubstantiv, nämligen *lento*, bildat till verbet *lentää* 'flyga'.

Motsvarande verbalsubstantiv på svenska är *flygning* och kanske *flygande* i den mån *lento* kan få en durativ aspekt. För vissa typers föremål motsvaras *lento* av *luftfärd* och *bana* och om fåglar används används i en viss innebörd *flykt*. De svenska ekvivalenterna har alltså mer specialicerade betydelser. Ingen av dem kan användas i en allmän betydelse 'att röra sig genom luften' oavsett vad det är som rör sig, vilket det finska ordet alltså kan.

Ex.	purjekoneen lento	*segelflygplanets flygning
	leijän lento	*drakens flygning
	kanan lento yöpuulle	*hönans flygning upp på pinnen
	auton lento pellolle	*bilens flygning ut på åkern

Den här typens nominalfraser är naturliga enheter i finskan och förekommer frekvent som exempel i finska ordböcker (de två första exemplen är hämtade direkt ur Suomen kielen perussanakirja). På svenska saknas ofta en motsvarande naturlig fras och den finska nominalfrasen måste sättas in i ett sammanhang för att exemplet skall fungera på svenska.

I en artikel som *lento* ges de specialiserade ekvivalenterna i själva artikeln, medan beskrivningen för den allmänna betydelsen 'att röra sig genom luften' ersätts med en hänvisning till en modell för översättning av verbalsubstantiven.

När det gäller verbalsubstantiven är problemet inte i första hand total avsaknad av ett motsvarande ord, utan problemet är framför allt den stora skillnaden mellan språken vad gäller frekvens och användningsmöjligheter.

2.2. Egenskapssubstantiv

För nästa typ av ord är problemet däremot rätt ofta total avsaknad av ett motsvarande svenskt ord. Finskan har nästan obegränsade möjligheter att bilda egenskapssubstantiv, d.v.s. substantiv bildade till adjektiv eller particip. Den typiska ändelsen är *-uus/-yys*.

På svenska har vi en motsvarighet i avledningsändelsen *-het* men den är inte alls lika produktiv och orden på *-het* kan inte konstrueras på samma sätt som sin finska motsvarighet. Vi kan jämföra några par:

Ex.	kiltti	-ys	kiltteys el. kilttiys
	snäll	-het	snällhet
	aineellinen-uus		aineellisuus

materiell	*materiellhet
materialistisk	materialism
aiheellinen-uus	aiheellisuus
befogad	*befogadhet
välgrundad	*välgrundadhet
motiverad	*motiveradhet
kutistua >	
kutistuva-uus	kutistuvuus
krympa >	
krympande	*krympandehet 'benägenhet att krympa'
nyvä >	
parempi-uus	paremmuus
bra >	
bättre	*bättrehet

Också den här typens substantiveringar ingår frekvent i nominalfraser på finska:

- Ex. epäilyksen aiheellisuus
- det befogade i misstanken
"att misstanken var befogad"
- hänen olemuksensa salaperäisyys
- det hemlighetsfulla i hans väsen
- eller som motsvarighet i löpande text
"hans hemlighetsfulla väsen"

2.3. Personbetecknande substantiv

Samma problematik som ovan återkommer vad gäller de personbetecknande substantiven. I modern finska är den vanligaste personbetecknande avledningsändelsen *-ja/-jä*. Den motsvaras i svenska av *-are*, men medan de svenska bildningarna i regel är beteckningar för personer som vanemässigt utför en viss verksamhet (Thorell 1981, s. 103),

kan den finska bildningen användas också om personer som tillfälligt utför något.

Ex.	ajaa	ajaja
	föra	förare
	köra	*körare
	juosta	juoksija
	löpa	löpare
	springa	springare (dock inte personbetecknande)
	avata	avaaja
	öppna	öppnare 'konservöppnare' *mötets öppnare
	alkaa	alkaja
	börja	*börjare

För ett uppslagsord som *avaaja* ges liksom för *lento* de specialiserade betydelserna i själva artikeln, medan den allmänna betydelsen 'en person som öppnar något' kan hänföras till en modell.

2.4. Kausativa verb

Den sista problemtypen jag skall ta upp är kausativa verb. Det finns flera typer, som alla är relativt frekventa i finskan. På svenska motsvaras verben i princip av verbfraser som *låta göra ngt, ha ngn att göra ngt, få ngn/ngt att göra ngt, ha ngt att göras*.

Ex.	kirjoittaa	kirjoituttaa
	skriva	låta skriva, ha att skrivas
	hoitaa	hoidattaa
	sköta	
	sköta om	låta sköta om, få omskött
	leikata	leikkauttaa, leikkuuttaa
	klippa	låta klippa, ha att klippas

I löpande tal eller skrift väljer man dock ofta andra sätt att uttrycka saken på svenska.

Ex.	Hän leikkautti tukkansa
	Hon lät klippa håret Hon klippte sig
	Hän kävi kampaajalla leikkauttamassa tukkansa
	*Hon var till frissan och lät klippa håret Hon var till frissan och klippte sig
	Hän lähti sairaalaan hoidattamaan haavan
	?Hon åkte till sjukhuset för att låta sköta om såret Hon åkte till sjukhuset för att få såret omskött

Modellen för den här typen kommer att få en något annan funktion än för de tidigare beskrivna typerna. Gemensamt är här de mera teoretiska motsvarigheterna, medan sättet att uttrycka sig i löpande skrift eller tal i högre grad varierar från verb till verb och därför måste tas upp under själva uppslagsordet. Fördelen med en modell för typen är att alla de verb som inte har andra motsvarigheter än de bildningsmässiga motsvarigheterna *låta göra, ha att göra* o.s.v. kan behandlas med enbart en hänvisning. Modellen skall därtill ge exempel på vissa mönster som trots allt finns:

Ex.	paisua	paisuttaa
-----	--------	-----------

Det finska ordet *paisua* har betydelser som 'svälla, svullna; växa [i omfång]; stiga (om vatten); expandera, öka' och i alla de här betydelserna kan det ha en kausativ motsvarighet *paisuttaa*. En del exempel på användningen är verbtypiska och måste ges i artikeln *paisuttaa* men ett mönster som återkommer för många verb och som kommer att behandlas i modellen är att svenskan ofta s.a.s. vänder på steken. I stället för att säga *regnet fick älven att stiga* eller *regnet gjorde att älven steg* kan man säga *älven steg på grund av regnet*. En motsvarande konstruktion förekommer på finska men den anses ofinsk.

3. Modellartiklarna

Översättningsmodellerna finns tillsvidare inte utarbetade, men riktlinjerna är i stort sett klara. Varje modell kommer att bestå av en kortfattad explicit förklaring av problematiken och en exempelsamling där vi ger prov på vilka syntaktiska motsvarigheter typen kan motsvaras av på svenska. Exempelen kommer att hämtas från flera olika ord för att

modellen skall bli allsidig.

Ursprungligen hade vi tänkt oss att modellerna skulle placeras i anslutning till förordet, men senare har vi kommit fram till att de skall placeras som informationsrutor inne i själva ordboken så att användaren stöter på dem i sitt bläddrande. I samband med innehållsförteckningen kommer det naturligtvis att finnas en förteckning över dem. Modellerna måste göras klara och överskådliga så att användaren känner sig lockad att läsa dem.

Från själva ordartiklarna kan vi hänvisa till typmodellen för ett problematiskt ord. Vissa ord, där ekvivalenter helt saknas på svenska, kan förbigås med en hänvisning till respektive modell. I andra fall används hänvisningen som komplement till behandlingen i själva ordartiklen.

På det här viset vill vi försöka peka på en problematik som borde vara självklar för alla som sysslar med översättning men som tyvärr inte alltid är det — att det inte råder något ett till ett-förhållande mellan källspråkets och målspråkets uttrycksmedel.

Litteratur

Ikola, Osmo. 1986. *Nykysuomen käsikirja*. Weilin+Göös. Espoo.

Reuter, Mikael. 1993. *Översättning och språkriktighet*. Svensk Språktjänst AB. Tryckericentralen. Helsingfors.

Suomen kielen Perussanakirja L-R. 1992. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Valtion painatuskeskus. Helsinki.

Thorell, Olof. 1973. *Svensk grammatik*. Esseltestudium/ Norstedt & söner. Stockholm.